

„Minden kis mozzanathoz és minden részlethez előzmények hosszú sora fűződött, sőt folyamatok, következmények, később történt dolgok tartoztak hozzá, melyek visszamenőleg, visszahatólag egészítették ki a jelentését, tették teljessé az értelmét;” (Ottlik Géza: Iskola a határon. Magvető Zsebkönyvtár, Bp., 1959, 111.)

Fókuszban az emlékezők

Az itt közreadott, két szakaszra bontott (2010, 2014) kutatás középpontjában az óbudai ¹ és a budai zsidó iskolások 1920 és 1949 közötti története

áll. (Lásd ehhez a Tanulmány című oldalt is.) Az óbudai, 2010-ben Megkésett iskolai találkozó címen, CD-ROM formájában megjelentetett anyag lényegesen bővült mind a korábbi, óbudai, mind az új, budai elemi iskolák feltárását illetően.

A vezérfonalat mindvégig a személyes történelem, vagyis a túlélők visszaemlékezései alkotják. Ennek legfontosabb magyarázata a múlt személyes megközelítésébe vetett szilárd hitem. Meggyőződése, hogy az emlékezet fájának csupán kérge a történelem. A kéreg alatt rejtőzködő sorsokat, egyszeri és megismételhetetlen történeteket keresem.

A túlélők emlékeinek középpontba kerülésének másik, objektív oka az írásos dokumentumok hézagossága. Az Óbudai Izraelita Elemi iskola irattára ugyanis néhány 19. századi és egy-egy, a Dohány utcai levéltárban őrzött dokumentumot kivéve maradéktalanul elpusztult a II.

világháborús dúlás során. A Zichy utca 9. szám alatti iskolá mint intézmény rekonstruálása ezért úgyszólván eleve lehetetlen. A [masszív épületnek](#)

amelyben a két világháború között az iskolán kívül az Óbudai Hitközség székháza, majd a háború után napközi otthon, aggok háza, ideiglenesen árvaház, ill. egy rövid ideig az újrainduló elemi iskola is helyet kapott, nyoma sem maradt:

[az utca többi házával együtt lebontották](#)

. Az iskola igazgatóját, Weisz Bélát, és tanítóit a vészkorszak alatt majdnem kivétel nélkül elpusztították. Emléküket a 21. század elején a holokauszt néhány túlélőjén kívül senki sem őrzi. Ők az ország más területeiről származó kortársaikkal együtt az úgynevezett „apátlan”, illetve „anyátlan”, vagy a vészkorszak következtében teljesen árván maradt nemzedékhez tartoznak.

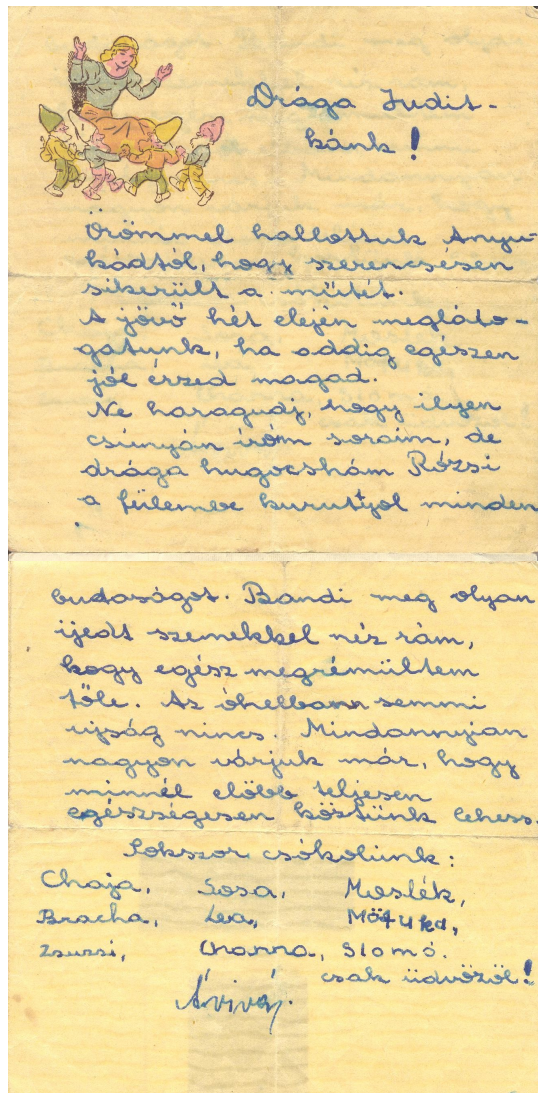
A budai iskolákról jóval több dokumentum maradt fenn. 1945 után azonban ezeknek az iskoláknak a helyszíne szinte hónapról hónapra változott, ezért ezt az anyagot is az emlékezők középpontba állításával dolgoztam föl. Elsődleges célom az utolsó pillanatokat megragadva előhívni a II. világháború túlélőiben szunnyadó változó élességű emlékeket, napfényre hozva a fiókokba rejtett [óvodai felvételeket](#) , bizonyítványokat,

[osztályképeket](#)

, naplókat, sárguló leveleket, leveleket, melyeket iskolai éveikről, gyerekkorukról,

[a vészkorszakról](#)

, a háború utáni újrakezdésről őriznek.

A személyes történelem előtérbe állításának harmadik oka az, hogy az 1970-es évektől kezdve nem is beszélhetünk egyértelműen objektív történelemírásról, inkább csak különböző narratívákról, elbeszélő módokról. Eszerint a múlt a maga objektív valóságában nem ragadható meg, csak foltokban adható vissza. Az emlékezet fő sajátossága pedig éppen az, hogy – a szakralitás közegében mozogva – nem analizál, hanem folytonos érintkezésben állva a jelennel hol megvilágosodó, hol pedig el-elmosódó részleteket emel ki a múltból. Az emlékezés másik jellemzője az óhatatlan szubjektivitás, és az ebből következő aránytévesztés. A kollektív élmények rendre egyéni színezetet kapnak.

Ezért történelmi adatokat, a történetírás által elfogadott dátumokat oktalanság volna számon kérni az emlékezőkön. {yootooltip title=[

Steiner Endre (Andrew Steiner)

, aki Óbudán született, és ma neves szobrászként Ausztráliában él] width=[500]} Andrew Steiner: Retrospective and Recent Works.

www.andrewsteiner.com{yootooltip}, a következőképpen ír erről:

„A szóbeli történelem bizonyos mértékben kétes, mert hiszen az emberek emlékezete nem 100 %-os. A legjobb akarattal is tévedések,

túlzások, hibás dátumok és nevek gyakran mint szent igazság szerepelnek, és többnyire sajnos nagyon nehéz az információkat ellenőrizni.”

A visszaemlékezések és levéltári dokumentumok egymásba kapcsolódása

A múlt rekonstrukciója során az emlékezés során fölidézett események, adatok kérdéses pontjait több esetben a levéltári dokumentumok világítják meg. Parczel Edit 70 év távlatából bizonytalanul emlékszik a budai iskolaigazgatók nevére a negyvenes évek zaklatott időszakát felidézve. A német megszállást követően a tanítás helyszíne szinte hónapról hónapra változott. Elbeszélésének hézagait a [Budapest Főváros Levéltárában \(BFL\)](#)

őrzött iktatókönyvek, egyéb iratok egészítik ki. Máskor ellenkező irányú a kutatási folyamat: némelyik levéltári, „holtta” vált irat megelevenedik, hiszen egy-egy emlékező előhívja az irat mögött álló lelket. Így elevenedik meg és segíti az események rekonstrukcióját a levéltárból évekkel ezelőtt előkerülő,

[Vándor Andor munkaszolgálat alóli felmentésére vonatkozó kérvény](#)

a Magyarországról régen elszakadt

[Vándor Péter](#)

vagy

[Parczel Edit](#)

emlékeiben. Ugyanígy kap sajátos értelmet

[Fried Gabriella](#)

(a Soá alatt elvesztett) nagyapjának kézzel írott levele, amelyet 14 éve, kutatásom első, tapogatózó időszakában találtam a Magyar Zsidó Levéltárban.

A visszaemlékezések hitele

A munka gerincét alkotó interjúk, visszaemlékezések helyenként ellentmondó részleteit a fentiek miatt egyenrangúnak tekintetem. (Ilyen közös, traumatikus élmény a túlélők elbeszélésében az óbudai Baron család története. A tragédia bizonyos mozzanatai nem egyeznek, ami azonban nem von le semmit a szövegek hitelességéből.) Ugyanazon család különböző tagjai is másként őrizték meg ugyanazt az eseményt.

Fontos, külön figyelmet érdemlő szempont az idő hatalma az emlékezésben. Többen említik, hogy a nyilas rémuralom, a bujkálás megpróbáltatásai, a menekülés, megint másoknál az új haza keresése rátelepedett a háború előtti emlékekre. A régmúlt fölidézése nehéz, sokszor keserves, ellentmondásos feladat számukra.

A visszaemlékezőkkel való találkozások, a külföldre szakadtakkal folytatott levelezés ráadásul arra vall, hogy az iskola egykori tanulóinak többsége nem tud egymásról, sokan osztálytársaikra is nehezen emlékeznek, örökre elveszettnek hiszik őket. Voltak, akik a nyilasok bevonulása miatt az első osztályt is éppen csak befejezték. Egy-egy név említése, egy-egy előkerült fénykép azonban fölidézi a múltat,

elfelejtett arcok elevenednek meg. A külföldre szakadt túlélők között persze akadnak olyanok is, akik mindmáig nem tudtak belenyugodni szeretteik elvesztésébe, és ezért hallani sem akarnak arról, hogy kapcsolatba kerüljenek szülőhelyükkel. A múlttól való elzárkózás az itthon élők egyikére-másikára is igaz, aminek szintén megvan a magyarázata.

Ám akiket sikerült megszólaltatni, azok is szoronganak az átélték miatt, őket is fölzaklatja az emlékezés. Az egyik leglelkesebben mesélő emlékezőm nem is engedte, hogy magnóra vegyem az átélt szörnyűségeket. Megint más hozzájárult ugyan emlékeinek hosszú oldalakra rúgó közléséhez, fényképeket, dokumentumokat adott át, majd egy 2008-ban történt incidens miatt családját féltve visszavonta az összegyűlt anyagot.

Az emlékezők többsége mégis elszántan indul el a fájdalommal járó útra, amely a múltba vezet.

A visszaemlékezések tagolása

Az egyes emlékezők neve mögött elsőként személyes adataik, családi adataik, majd osztálytársaik neve szerepel.

Az **Emlékezések** alatt ugyan szó szerint közlöm a visszaemlékezéseket, a folyamatos szöveget azonban tematikusan rendeztem. Vastag betűvel szedve rövid címet adtam az egyes tematikai egységeknek. Pl.:

Deportálás

Az iskola épülete/ Vallás/ Keresztények/
, stb.

A folyamatos szövegbe sorról sorra beemeltem azokat a fotókat, dokumentumokat, videó részleteket, amelyek a tárgyalt témához kapcsolódnak. A képek, iratok és a videofelvételek elevenné teszik a néma elbeszélést.

Forrástípusok

Mivel az alábbi munka mintául szeretne szolgálni egyéb, Magyarországon létesült zsidó iskolák II. világháború előtti történetének kutatásához, főbb vonalakban ismertetem a forrástípusokat.

A) A legfőbb forrás az elbeszélte történelem, ahol nem a történelmi adatokhoz, hanem a túlélők szavaihoz való hűség a cél. A közölt visszaemlékezéseken kívül ide tartoznak azok az iratok, osztályképek, családi képek, épületekről készült felvételek is, amelyek a csodával határos módon megőrződtek a levéltárakban, illetve a túlélők családjában. Ezeket a dokumentumokat tudatosan gyűjtöttem a túlélőkkel készített beszélgetések, a velük folytatott levelezés során. Több roppant értékes anyag került hozzám, pl. egy 1944-es kép, amelyen a zsidó gyerekek szíve fölött felismerhető a sárga csillag.

Sok túlélőnek azonban egyetlen fényképe, semmije sem maradt a múltból. Számukra a BTM Kiscelli Múzeum fényképgyűjteményéből kerestem meg azokat az épületeket, amelyek egykori otthonukat, üzleteiket,

[lakóhelyük környékét](#)

ábrázolják. A levéltárakban az iskolai iratokon túl (Budapesti Fővárosi Levéltár, Magyar Zsidó Múzeum) sikerült néhány, az emlékezők családjára vonatkozó személyes iratot, pl. születési anyakönyvi kivonatot is szerezni. Mindezek a korábban már említett példához hasonlóan talán kapaszkodót jelenthetnek az emlékezetben.

1.

Szakirodalom

- Értesítők

Az iskolatörténeti kutatások egyik lényeges forrását az iskolai értesítők képezik, amelyek az iskola belső életéről, az adott év történetéről, a tanulók érdemjegyeiről, sőt, a használatos tankönyvekről is beszámolnak, továbbá sokszor a tanterveket is közreadják.

Az [óbudai Zichy utcai zsidó elemi iskoláról csupán egyetlen értesítő jelent meg](#), melyet **Weisz Béla** igazgató az iskola 10-ik évfordulója alkalmából 1930-ban állított össze. Az értesítő közli az 1929-30-as iskolai év tanítóinak nevét és azok feladatkörét, a négy osztály tanulóinak

nevét, valamint statisztikai kimutatást is tartalmaz az iskolába 1920 és 1929 között beírt tanulókról.

A Budai Izraelita Népiskola értesítőinek alaposabb tanulmányozása szintén hasznos feladat volna.

[A Budai Izraelita Hitközség Baracs Károly Elemi Iskola első tíz évéről](#) szóló, Barta Béla által közölt értesítóből az iskola 1928 és 1938 közötti történetéről értesülhetünk.

- ITÉ

1875-től jelent meg az **Izraelita Tanügyi Értesítő** (ITÉ). Az **Izraelita Tanítóképző Intézet** kiadványa volt, és többek között a Magyarországon létező összes zsidó iskola értesítőjének hosszabb-rövidebb foglalatát is tartalmazta. Ugyanitt a zsidó iskolák, így az óbudai és a budai elemi iskolák tanárai is rendszeresen publikáltak.

- Az **Óbudai Izraelita Hitközségi Értesítő** egyetlen, 1927. évi évfolyamának első három példánya számos érdekességet közöl az óbudai elemi iskolára, a zsinagógában berendezendő Óbudai Zsidó Múzeumra, még felállítandó zsidó óvodára, a zsidó ünnepekre, stb. vonatkozóan.

- További forrásul szolgálnak a hitközségek évi jelentései, valamint a dr. Benoschofsky Imre és dr. Vidor Pál szerkesztésében megjelenő, **A Budai Izraelita Hitközség Ifjúsági Csoportjának működéséről** szóló **Évkönyv** egyes kötetei.

- A levéltári iratok forrásként való felhasználása kézenfekvő, ezért ezekre nem térek ki részletesen.

A 311. Vörösmarty cserkészcsapat múltjának feltárása a kezdeti szakaszban van. Az itt közölt három interjú ([Deák Péter](#) , [Haskó Györgyi](#) , [Gerő Zsolt](#)) a volt cserkészek fiókjából előkerült gazdag fényképtárral, valamint három fontos kiadvánnyal egészül ki:

Tíz év a lilomos lobogó alatt (A Budai Izraelita Hitközség „Vörösmarty” cserkészcsapatának története) 1924–1934. Kiadja a Fáklya, a 311. Vörösmarty-cserkészek lapja. Bp. 1934.

A 311. Vörösmarty cserkészcsapat. 1934–1938. Kolor Optika, 2014.

Frankel 125

Szerk. Csillag Ferenc, Deutsch Gábor, Hrotkó Larissza, Gabbiano Print KFT, 2013.

A kutatás részletes szakirodalmi jegyzéke a Szakirodalom alatt, valamint további, a munkához szorosabban kapcsolódó olvasmányok, linkek az Sajtóvisszhang címszó alatt találhatóak.

Gombocz Eszter

[1 Az egykor virágzó óbudai zsidó közösség a legrégebbek egyike volt Magyarországon](#) . Míg Pest város magisztrátusa 1805 előtt nem engedélyezte zsidók letelepedését a város falain belül, addig a gróf Zichy család szívesen fogadta a bevándorlókat, hogy a hiányzó munkaerőt pótolhassa. Óbuda „kikötőként”, Buda és főleg Pest közelsége miatt volt vonzó a zsidók számára. A Zichyek által védett ún. Schütz-Jud vásárolhatott telket, lehetett iparos, kereskedő, a hitközség építhetett imaházat, iskolát alapíthatott.